

GOMULKA, TYSKARNA OCH USA

Av legationsrådet WIESLAW PATEK

För tio år sedan kom Gomulka till makten i Polen på nytt, en händelse som allmänt uppfattades som ett steg mot "liberalisering" av landet. Har förväntningarna infriats? Detta diskuteras ingående av f. legationsrådet Wiesław Patek, som samtidigt skildrar USA:s på nytt väckta intresse för Östeuropa.

Denna höst har tio år förflutit sedan kommunistpartiets sekreterare Władysław Gomułka stödd av arbetarstrejker och militära demonstrationer mot sovjettrupperna återtog sin gamla ställning och härmed makten i Polen.

Sovjets högsta ledare, med två marskalkar i spetsen, vilka oväntat kom med ett speciellt flygplan till Warszawa och var med på partiets centralkommittés sammanträ-

de, kunde inte förhindra denna utgång. Tvärtom — efter inledande häftiga utbrott av Nikita Chrusjtjov — gick de med på Gomulkas återinsättande, sedan han lovat att alltid förbli en trogen kommunist och att landet skulle stanna kvar inom Warszawapakten.

Man bör komma ihåg att det just var Imre Nagys deklARATION i Budapestradion att landet skulle utträda ur Warszawapakten, proklamera sig neutralt och kräva alla ryska truppers bortdragande som var den direkta orsaken till att sovjettruppernas redan påbörjade evakuering avbröts och att två veckors blodiga strider inleddes.

Utländska observatörer spådde under dessa spänningsfyllda dagar att utvecklingen i Polen skulle gå i ungefär samma riktning som i Jugoslavien. Polens strategiska och politiska läge var dock helt annorlunda. Landet var och är omgivet av starka sovjetiska truppstyrkor i Sovjet och i Östtyskland. I söder hade ryssarna tusentals "instruktörer" i den tjeckiska armén och i norr spärrade Röda flottan Östersjön.

Sett i ett tioårsperspektiv måste den dåvarande polska "våren i ok-

tober” betraktas — enligt senare offentliggjorda uppgifter — som ett skickligt schackdrag av kommunistpartiets vänsterflygel, vilken efter det blodiga Poznanupproret i juli 1956 ville förebygga en statskupp, eller åtminstone en ny, hårdare kurs av de polska ”stalinisterna”.

I denna sistnämnda konspiration var även sovjetmarskalken Konstantin Rokossovskij inblandad, ett faktum som starkt bidrog till att han kort därefter återkallades från sitt uppdrag som polsk ÖB.

Uppburen av en våg av nationell entusiasm återvann Gomulka sin popularitet. Till denna bidrog också de frikostiga löften som han av gav både under och efter omvälvningen. Av dessa kunde eller ville han emellertid inte uppfylla särskilt många åtminstone inte i full utsträckning.

Strax efter revolten lämnade nästan alla sovjetofficerare den polska armén, där de flesta haft befälsposterna från bataljonschef och uppåt. Samtidigt skars de ryska ockupationsstyrkorna ned till två pansardivisioner. Sovjet erkände också sina stora skulder till Polen bl. a. för transitering av trupper till Östtyskland, samt polska leveranser av speciellt kol, till priser som ofta låg under de egna transportkostnaderna. Dessa skulder — sammanlagt över 2½ miljard svenska kronor — har i realiteten dock endast delvis återbetalats. I vilken grad sovjetiska krediter till Polen

— ca 1,5 miljarder kr. — kunde utnyttjas förblev också en obesvarad fråga.

”Lättnad” i censuren

Den allmänna censuren lättades först, men skärptes sedan åter i och med studenttidningen ”Po Prostu”s (”Rakt på sak”) nedläggning 1957. I dag är det tillåtet att inom på förhand utstakade gränser föra vissa diskussioner i olika tidningar, vilka i realiteten inte skiljer sig ideologiskt från varandra. De representerar snarare kommunisternas differentierade inställning till olika samhällsgrupper än olika strömningar inom partiet. De senare är i dag mindre avgränsade än förut, möjligen med undantag av ”partisanerna” (de kommunister som i hemlandet kämpade mot de tyska ockupanterna, till skillnad från de moskvautbildade ledarna) och de polska ”kineskommunisterna”.

De sistnämndas ledare gick förra året i landsflykt för att kunna bevara personlig handlings- och rörelsefrihet. I Albanien bildade de i somras Polska kommunistpartiet (i hemlandet finns bara Polska förenade arbetarpartiet, PZPR), som nu får både pengar och order från Peking. Den provisoriska centralkommittén består bl. a. av f. d. läns-partisekreteraren Mijal, f. d. vice premiärminister Lopot och f. d. LOchefen Klosiewicz. Deras senaste utrop publicerades nyligen i Tirana och deras program har offentliggjorts också i Sverige.

I intellektuella partikretsar bedöms den gångna tioårsperioden under Gomulkas ledning ganska hårt. Professor Leszek Kolakowski vid Warszawas universitet som i år flitigt besökts av båda ländernas trosfränder och vars verk i urval översatts till svenska 1965 (Människan utan alternativ) och till finska 1966, utslöts nyligen ur partiet efter ett kritiskt föredrag om "tioårsbokslutet". Flertalet av studenterna, tillhörande den annars partitrogna förening, som organiserat Kolakowskis föredrag, delade hans slutsatser, och det kom till handgemäng med minoriteten, som försvarade Gomulkas svävande linje.

Bland yngre partimedlemmar pyr det fortfarande. Under en skådeprocess dömdes två universitetsassistenter, Kuron och Modzelewski, till flera års fängelse, och ett redan dömt vittne, Hass, fördes inför rätta iförd bojor. Deras "brott" bestod i att de gett ut en stencilerad skrift, vilket betraktades som uppviolingsförsök.

Bekymmer med ungdomen

Bekymren med kommunistungdomarna, som orsakas av det ideologiska tomrummet inom partiet och dess byråkratisering, är emellertid inte det värsta. Kommunisterna har fortfarande svårt att finna en konsekvent linje när det gäller hela den polska ungdomens glödande patriotism och dess religiösa tro.

Ett exempel härpå utgör en enkät bland skolungdomen rörande det bekanta Warszawaupproret 1944. Det var under detta uppror Stalin lät stoppa den ryska framryckningen alldeles utanför Warszawa, medan man lät tyskarna likvidera 250 000 aktiva upprorsmän och invånare i staden (vars befolkning då uppgick till ca 1,5 miljoner). På detta sätt undanröjdes i förväg bl. a. de element som kunde väntas motsätta sig den nya "polska regering" som anlände tillsammans med sovjettrupperna.

De polska ungdomarna tillfrågades om de i en tänkt liknande situation i dag skulle gripa till vapen på samma sätt som deras fäder gjorde för drygt tjugutvå år sedan. En överväldigande majoritet svarade ett tveklöst ja.

ZBOWID, en regiminfluerad organisation av gamla frihetskämpar, skickade nyligen en krans och litet polsk jord till begravningen i London av upprorets ledare, general Tadeusz Bór-Komorowski. Samtidigt rev polisen i Warszawa från husväggarna ner nekrologer, handskrivna av hans forna soldater. Tidningarna vägrades också att införa nekrologer över Bór. En inkonsekvens som alltså kan förklaras endast av kommunisternas hopplösa iver att närma sig de politiska emigranterna. Till saken hör att ZBOWID:s ordförande är säkerhetschefen och inrikesministern Moczar, som inom partiet står i viss opposition till Gomulka och

gärna vill visa sig mer tolerant i nationella och religiösa frågor.

Den religiösa friheten, garanterad i den polska författningen och bekräftad av Gomulkas fördrag med kardinal Wyszynski 1957, angreps åter redan innan bläcket på fördraget hade hunnit torka. Det faktiska förbudet mot frivillig kristendomsundervisning i skolorna, den 60-procentiga skatten på kyrkans inkomster, inklusive kollekt, och inte sällan också konfiskering av prästernas privata egendom vittnar bäst om dessa nya förföljelser. De kulminerade i samband med tusenårsfirandet av Polens kristnande. Varken skramlet av defilerande pansarbilar eller beslagtagandet av de speciella bilar som skulle transportera en kopia av den allmänt dyrkade svarta madonnan från Czestochowa — Polens Lourdes — kunde emellertid minska folkets entusiasm. Avböjandet av påvens och halva kardinalkollegiets besök i Polen liksom av tiotusentals pilgrimer från olika länder blev kulmen på trakasseringen av den polska katolska kyrkan, vars medlemarsantal uppgår till 96 procent av befolkningen.

Positiva resultat

I objektivitetens namn måste dock framhållas också en del positiva punkter i Gomulkas tioårsbokslut. Jordbrukets avkastning förbättras ständigt, både i absoluta tal och per hektar, huvudsakligen dock tack vare enskilda bönders insat-

ser. Cirka 87 % av åkerarealen är nämligen i privat ägo, medan 11 % tillhör staten och knappt 2 % är kollektiviserad. Polen är det enda kommunistland i Europa där jordbrukets kollektivisering inte är hundra procentigt genomförd. Under en rad år har Polen ändå importerat mellan en och två miljoner ton brödsäd och foder, främst från USA på mycket fördelaktiga villkor, mot likvid i polsk valuta. På grund av den otillräckliga mekaniseringen av jordbruket finns det fortfarande cirka 4 miljoner hästar i landet (mot ca 90 000 i Sverige i dag och 600 000 år 1945).

Levnadsstandarden i Polen har höjts, men höjningen har både varit för liten och kommit för långsamt, även i jämförelse med andra östeuropeiska länder. Orsaken ligger huvudsakligen i den av östblockets gemensamma marknad Comecon under en lång tid tillämpade produktionsfördelningen, vilken ger prioritet åt den tunga industrin i Polen, medan konsumtionsindustrin, som är viktigare både för landets försörjning och export, målmedvetet har eftersatts. En viss roll härvidlag har Gomulkas Moskva-vänlighet spelat, som inte tillät honom att följa Rumänien i dess strävanden till ekonomiskt och delvis politiskt oberoende av Sovjetunionen.

Sovjets utsugning

Sovjet suger ut enorma vinster av sina satellitstater framför allt ge-

nom den privilegierade utrikeshandeln. Under de senaste tio åren har dessa vinster uppgått till inte mindre än cirka 60 miljarder kronor. Detta sker genom överpris på exporten och underpris på importen från öststaterna. Ibland betalar "kapitalistiska" stater bara hälften så mycket som de "broderliga" kommunistländerna. I Polens fall betyder det ungefär 20 miljarder kronor i förlust under de tio senaste åren fram till 1965. Detta till trots forceras handelsutbytet med Sovjet ytterligare, vilket ter sig ganska ologiskt på grund av den likartade ekonomiska strukturen.

På andra plats när det gäller exploateringen av det polska näringslivet kommer Östtyskland. Detta har sin grund i Gomulkas olyckliga "norra triangel" inom Warszawapakten, till vilken utom Polen räknas Tjeckoslovakien och Ulbrichts rike, och som givetvis har Sovjets gillande och stöd.

Det var denna triangel som strök ett streck över de tidigare planerna på ett återupptagande av de diplomatiska förbindelserna mellan Bonn och Warszawa. Från polsk sida framfördes sådana önskemål redan före omvälvningen 1956. Gomulka har sedan två gånger upprepat inviten men utan att finna någon genklang vid Rhen. Därför hade en plan för denna "norra triangel" kommit till stånd, en plan som nu avslöjats av den avhoppade chefen för den polska militär-

missionen i Västberlin, överste Tykocinski.

Kreml, som annars brukar visa stor återhållsamhet beträffande förbindelserna mellan sina satellitstater, gick omedelbart med på Gomulkas förslag. Denne visade sig senare förtjäna detta förtroende, då han gav sitt fulla stöd åt Berlinmuren och enligt förljudande förkastade Moskvas erbjudande att minska storleken av de sovjetiska trupperna i Polen.

Även Chrusjtjovs förslag om att avslöja att Stalin givit order om massakern på de 3 500 (av 10 000 saknade) polska officerarna i Katyń, hade bestämt avböjts av den polske partisekreteraren, då han befarade att en sådan formell bekräftelse skulle skärpa de antiryska stämningarna i Polen.

Enligt sin upphovsman skulle "norra triangeln" i viss mån ersätta normala relationer med Västtyskland. Ökade ekonomiska förbindelser med Tjeckoslovakien och Östtyskland borde kunna minska Polens beroende av västerlandet. Dessutom skulle denna plan möjliggöra att till det nödvändigaste begränsa näringslivets "liberalisering", en fråga där kraven nu sedan länge gör sig allt mer och mer påträngande. Illusioner? Naturligtvis — men inte för doktrinären Gomulka.

Bonn försökte i sin tur för några år sedan med en trevare om diplomatiska förbindelser med Polen, men fann då dörren stängd ge-

nom Gomulkas krav på ovillkorligt erkännande av Oder-Neisse-linjen som definitivt polsk-tysk gräns. Ett sådant villkor kan knappast omedelbart accepteras av Västtyskland i dag, då var femte västtysk är flykting från Östtyskland eller Polen. Handelsmissioner i Bonn och Warszawa utgör naturligtvis i längden ingen ersättning för ambassader.

Den västtyska evangeliska kyrkans förnuftiga ord och det polska katolska episkopatets försoningsbrev från slutet av förra året utgör däremot en tillräckligt bred basis för en öppenhjärtig debatt mellan de två stora grannfolken. För att ge stöd åt dessa strävanden bildades i höstas vid Europeiska federalist-centern i Bryssel en blandad kommission, i vilken även flera svenskar tog säte.

Den västtyska federalistföreningen "Europa Union" fastslog nyligen, att "försoningen med Polen är viktigare än revision av Oder-Neisse-gränsen och att tyska folket måste förbereda sig på detta offer". Federalisterna begär vidare att man inte kan bortse från, att det i dag finns ett östtyskt territorium. Däremot kan ett formellt erkännande av Pankovregimen inte komma i fråga. Detta bekräftades i Kieslingers regeringsförklaring. Dessutom skulle Västtyskland på förhand avsäga sig äganderätten till atomvapen (däremot inte medbestämmanderätt till skydd mot kärnvapen).

Under ett femdagars besök i Polen av den amerikanske ambassadören i Bonn och en visit av utrikesutskottsmedlemmen senator J. S. Clark togs på deras initiativ upp tidigare polska och tjeckoslovakiska förslag för en internationell kontroll av kärnforskning i Europa. Under dessa samtal, liksom i Förenta Staternas viceutrikesminister E. Rostovs inlägg på OECD:s — Organisation of Economic Cooperation and Development — konferens i Paris berördes även ökningen av utbytet mellan Väst- och Östeuropa. Med undantag för västtyskarna, vilka samtidigt ville erhålla vissa politiska eftergifter, ställde sig alla 21 delegationerna positiva till USA:s planer. Tidigare har på den kända tidskriften "Lifes" inbjudan en grupp prominenta industrimän med Henry Ford i spetsen besökt Polen och Ungern.

Det verkar som om, med hänsyn till de östeuropeiska ländernas förställda rädsla för Tyskland, USA nu åtminstone delvis vill ersätta dess ekonomiska insatser i detta område och därigenom ytterligare närma detta till Västerlandet. Samtidigt utgör det en viss förstärkning av de amerikanska positionerna i denna för Sovjet alltjämt så strategiskt känsliga del av Europa.

Dessa initiativ kan i hög grad påverka den fredliga stabiliseringen och enhetstendensen i vår världsdelen. Därför förtjänar de allvarlig uppmärksamhet.